

ISHE
INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON
HISTORY EDUCATION

VIII. ULUSLARARASI TARİH EĞİTİMİ SEMPOZYUMU

8th INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON HISTORY EDUCATION

VIII. ULUSLARARASI TARİH EĞİTİMİ SEMPOZYUMU TAM METİN BİLDİRİLERİ KİTABI

PROCEEDINGS

07- 09 Eylül 2022

07th -09th September 2022

Çukurova Üniversitesi

Cukurova University

TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

PROCEEDINGS

VIII. ULUSLARARASI TARİH EĞİTİMİ SEMPOZYUMU (UTES 2022)

7-9 Eylül 2022, Çukurova Üniversitesi, Adana/TÜRKİYE

VIIIth INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON HISTORY EDUCATION (ISHE 2022)

7-9 September 2022, Çukurova University, Adana/TURKEY

Editörler / Editors

Doç. Dr. Neval AKÇA BERK – Çukurova Üniversitesi (Koordinatör)

Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI – Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma GÜLTEKİN – Aksaray Üniversitesi

Arş. Gör. M. Talha ÖZALP – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

1.Baskı (Aralık 2022)

Kapak Tasarımı:

ISBN: 978-605-84866-3-8

Elektronik kitap/ e-book

Erişim Adresi: <https://historyeducation.org/>

PANEL: EĞİTİM TARİHİNİN KAYNAKLARI

**Osmanlı Modernleşme Dönemindeki Geleneksel İslam Eğitimi İçin
Araştırma Kaynakları-Bir Giriş Denemesi**

Doç. Dr. Selçuk AKŞİN SOMEL

Sabancı Üniversitesi

e-posta:somel@sabanciuniv.edu.tr ORCID: 0000-0001-7070-0422

GİRİŞ

Geniş bir tanımla 1774-1922 yıllarını kapsayan modernleşme dönemi Osmanlı eğitimi deyince aklımıza ilk etapta devlet eliyle tesis edilen kurumsal, örgün eğitim geliyor. Ancak örgün eğitimi kapsayan okulların, mekteplerin tek başlarına toplumu kapsayan ve genel olarak toplumsallaşma sürecinde etkili bir faktör olduklarını söylemek sosyal ve tarihsel gerçeklikten uzak düşmek anlamına gelecektir.

Öncelikle, içinde yaşadığımız aile ortamı, toplumsal ortamın çocuklara ve gençlere sunduğu enformel, geleneklerin aktarımı tarzında bir eğitimin de var olduğunu ve bunun Osmanlılar bağlamında da geçerli olduğunu bilmeliyiz.

İkincisi, modernleşme dönemi olmasına karşın vakıflara ve camilere bağlı mahalle mektepleri ve medreseler maarife bağlı mekteplerin yanısıra varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreselerin ilgasıyla sona erecektir.

Buna ilaveten, genellikle Osmanlı Devleti deyince bizde Osmanlıları günümüz Türkiye Cumhuriyeti gibi esas olarak Türk olarak algılamak eğilimi vardır. Bunda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin hukukî mirasçısı olduğu gerçeği de etkilidir. Ne var ki bu algı Osmanlı siyasal ve toplumsal gerçekliğini saptırıcı özelliktedir. Şunu vurgulamak gerekiyor ki Osmanlı İmparatorluğu çok dinli ve çok etnili bir imparatorluk olup söz konusu gerçek kendini

halk katmanlarında olduğu gibi yönetici kademelerde de ifade etmişti. Bu bağlamda farklı dinsel cemaatlere ait okulları da Osmanlı eğitim düzeninin bir parçası olarak görmemiz gerekiyor.

19. yüzyılda imparatorluğun dünya pazarlarına entegre oluşu ve uluslararası diplomasinin bir parçası haline gelmesi eğitim sahasına da kendini yansıtmıştır. Kırım Savaşı'nın bitiminde, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile Müslim-Gayrimüslim eşitliği ilkesi ve böylelikle bir Osmanlı vatandaşlığı ilkesinin vaz edilmesi beraberinde genel eğitim zorunluluğunu ortaya çıkarmış ve bundan böyle cemaat ayrımı olmaksızın tüm tebaaya yönelik genel bir eğitim siyasetinin zorunluluğu zuhur etmişti. Nitekim 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birbirinden farklı eğitim ağları tek bir yasal çerçeve içerisine entegre edilmiştir. Buna rağmen Müslim, Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Bulgar cemaat okulları varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dördüncüsü, 1870'lerden başlayarak ilk önce İstanbul ve Selanik, daha sonra 1880'lerde Beyrut, Şam, Halep gibi merkezlerde, 1890'lardan başlayarak da İzmir, Bursa, Konya, Edirne gibi merkezlerde ortaya çıkan İslam hususi mekteplerini dikkate almamız gerekiyor. Söz konusu mektepler Maarif Nezareti'nden bağımsız ama devletin izniyle kurulan sivil İslam girişimciliğine dayanan özel kurumlardı. Kısacası, Osmanlı eğitimine ilişkin araştırma kaynakları deyince kaynak meselesine gerek enformel toplumsallaşma süreçlerini, gerekse Müslüman devlet eğitimi, hususi mektepler, mahalle mektepleri ve medreseler, Gayrimüslim eğitimi ve yabancı eğitimi başlıklarını göz önüne almamız gerekmektedir. Ancak bu makalede yukarıda saymış olduğumuz birbirinden farklı eğitim ağlarına değinmeyeceğiz. Burada sadece tüm modernleşme sürecine karşın 19. ve 20. yüzyıl başlarına değin faaliyet gösteren popüler halk eğitimi, mahalle mektepleri, medreseler, tekke ve zaviyeler tarzındaki geleneksel kültürel yaklaşımlara ilişkin kaynakları ele alacağız. Araştırma kaynaklarını irdelerken akademik bir araştırma sürecinde icra edilmesi beklenen tettebbu sırasına uygun olarak ilk etapta araştırma literatürünü, ardından basılı birincil kaynakları, sonra da arşiv kaynak olanaklarını tartışacağız. Kaynaklar yayın tarihi sırası ile gösterilecektir.

GELENEKSEL İSLAM EĞİTİMİ

A-Basılı Kaynaklar

1-Araştırma Literatürü

Mahalle Mektepleri

Osmanlı geleneksel eğitiminin belki de en önemli unsuru gerek oğlan ve gerekse kız çocuklarının - sonuncuların on yaşına varmasına değin – devam ettiği mahalle mektepleriydi. Söz konusu vakıf mekteplerinde Kur'an kıraati ve dinin temel vecibeleri öğretildiği için Müslüman halka mensup çocukların bu okullara devam oranı hayli yüksekti. Bundan ötürüdür ki Osmanlı son dönemlerinde doğmuş kişilerin hatıratlarda çoğunlukla bir mahalle mektep anısından söz edilmektedir. Mahalle mekteplerinin Osmanlı toplumsallaşma sürecindeki zikrettiğimiz bu kritik konumuna karşın adı geçen kurumlara ilişkin yapılan akademik araştırmalarının sayıca azlığı şaşırtıcıdır. Bu bağlamda yapılan araştırmaların daha ziyade betimleyici bir nitelik taşıdığı dikkati çekmektedir. Eğitimin, öğretimin pedagojik niteliğine ilişkin yapılan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Yapılan akademik çalışmalar genelde yüksek lisans düzeyinde kalmıştır. Aşağıda göreceğiniz ve İsmail Kara ile Ali Birinci'nin yayına hazırladıkları eser, içerisinde araştırma makaleleri olduğu kadar anıları da barındırması açısından “melez” bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma eserlerini zikredebiliriz:

-Özgönül Aksoy: *Osmanlı devri İstanbul sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1968. 203 s.,

-İbrahim Bozdemir: “Osmanlı sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretim.” Tez (Yüksek lisans). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü, 1991. 79 s.

-İsmail Kara ve Ali Birinci (haz.): *Bir eğitim tasavvuru olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri : hatıralar/yorumlar/tetkikler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005. 467 s.

-Hasan Sabri Çelikleş : “II. Meşrutiyet dönemi sıbyan mekteplerinde din öğretimi” . Tez (Yüksek lisans). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2006. 131 s.

-Hüseyin İrmak ve Aytan Serhatoğlu (haz.): *Daye Hatun Sıbyan Mektebi Kağıthane*. İstanbul: Kağıthane Belediyesi, 2007. 51s.

Mikail Uğuş: *Recai Mehmed Efendi sıbyan mektebi sebili ve çeşmesi*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013. 125 s.

Hilal Değirmenci: “Arşiv belgeleri ışığında İstanbul Surdışı Sıbyan mektepleri (Rumeli yakası)”. Tez (Yüksek lisans). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2019. 227 s.

Fatih Güldal: *Elifba'dan muallime Mahalle Mektebi : fotoğraf ve belgeler: Eraslan Güzel koleksiyonu*. Kocaeli: Aktiv Palet, [t.y.]. 127 s.

Medreseler

Modernleşme devri öncesi Osmanlı medreselerine ve ulemasına ilişkin nispeten büyük bir araştırma külliyyatı söz konusudur. Soyadı sırasına göre Hasan Akgündüz, Hüseyin Atay, Cahit Baltacı, Mustafa Bilge, Yekta Demiralp, Mefail Hızlı, Mehmet İpşirli, Cevat İzgi, Orlin Sabev, Madeline Zilfi, Tuncay Zorlu gibi isimler başta olmak üzere klasik dönem medreselerine ilişkin pek çok akademik yayının gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Ne yazık ki aynı saptamayı modernleşme dönemi medreseleri için rahatlıkla yapamıyoruz. Halbuki 19. yüzyıl medreselerinin gerek eğitim, gerekse sosyal ve ekonomik hayattaki rollerinin hiç de azalmadığını belirtmek gerekiyor. Örneğin 1853, 1859 ve 1876 yıllarında yaşandığı üzere payitaht medreseleri Osmanlı merkez siyasetine damgasını vuracak eylemlere konu olmuştu. Aşağıda tarih sırasına göre koyduğumuz eserler tespit edebildiğimiz başlıca çalışmaları göstermektedir.

- Mübahat S. Kütükoğlu. *1869'da faal İstanbul medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Hüseyin Atay. *Osmanlılarda yüksek din eğitimi: medrese programları, icazetnameler, ıslahat hareketleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Yaşar Sarıkaya. *Medreseler ve modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997. 208 s.
- Caner Arabacı. *Osmanlı dönemi Konya Medreseleri : (1900-1924)*. Konya: Konya Ticaret Odası, 1998.
- Mübahat S. Kütükoğlu. *XX. asra erişen İstanbul medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

- Esmâ Çelik. “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar Türkiye’de medreseler: (1920-1924)”. Tez (Yüksek lisans). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, 2000. 228 s. .
- Salih Zeki Zengin. *Meşrutiyet’te medreseler ve din eğitimi*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2002.
- Hamit Er. *Medreseden mektebe geçiş sürecinde Darülhilafe medreseleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Murat Akgündüz. *Osmanlı medreseleri: XIX. asır*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Zekeriya Kurşun, Bekir Cantemir ve Mustafa Göleç (haz.). *Medaris-i İstanbul: yaşayan İstanbul medreseleri*. 2 cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü, 2008.
- Salih Zeki Zengin. *Medreseden Darülfünuna Türkiye’de yüksek din eğitimi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2009.
- Fikret Gedikli (haz.). *Medrese geleneği ve modernleşme sürecinde medreseler uluslararası sempozyum (2012 : Muş)*. 2 cilt. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, 2013.
- Ekmeleddin İhsanoğlu. *Medreseler neydi ne değildi? : Osmanlılarda akli ilimlerin eğitimi ve modern bilimin girişi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Hasan Yıldız. *Osmanlı eğitim modernleşmesinde Darü’l-Hilafeti’l-Aliyye Medresesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Yasin Taş. *Osmanlı dönemi İzmir medrese ve kütüphaneleri*. İstanbul: Hiperyayın, 2020.

Tekke ve Zaviyeler, Enformel Halk Eğitimi

Osmanlı-Türk zihniyet tarihi açısından enformel halk eğitimini ve bu bağlamda tekke ve zaviyelerin işlevlerini anlamak kritik önemdedir. Bu çerçevede esasında birer toplumsallaştırma aracı olarak görebileceğimiz şiirler, destanlar, masallar ve bilmece-bulmacalar gibi anonim halk edebiyatı eserlerinin yapısal ve ideolojik tahlili çocuk eğitimini kavramak açısından yararlı

olacaktır. Buna karşın aşağıda da görülen kaynakların genelde tekke ve zaviyelerle sınırlı kaldığı görülüyor.

-Mustafa Kara. *Din, hayat, sanat açısından tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977. 287 s.

- Burhanettin Kapusuzoğlu. *Bozok tarihine dair araştırmalar: Yozgat medreseleri tekke ve zaviyeleri*. Yozgat: Yozgat Belediyesi, 1999. 157 s.

- Hatice Kelpetin Arpağuş. *Osmanlı halkının geleneksel İslam anlayışı ve kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001. 407 s

- Sinan Bilgili ve Selahattin Tozlu (haz.). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıldeli (Seyid Ali Sultan) Zaviyesi (1401-1852)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010. 248 s.

- Mehmet Mahfuz Söylemez, Abdullah Demir (haz.). *Arşiv vesikaları ışığında Halveti Şeyhi Molla Hasan Bânûkî ve zaviyeleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.

2-Matbu Belgeler

Bu kısımda gösterilen basılı malzemeler birincil kaynak niteliğine sahip mehzalardır. Bir kısmı yayınlanmış vesikalar, bir kısmı ise basılı formda neşredilen nizamnamelerdir. Bilindiği üzere matbu belgeler birincil kaynaklar içerisinde erişimi en kolay olan araştırma malzemelerindedir. Öte yandan yayınlanmış belgelerin basımı hazırlayan editör veya editörlerin seçme sürecine tâbi kalmış olduğunu ve dolayısıyla da esas arşiv koleksiyonunu birebir temsil etmediğini vurgulamak gerekiyor. Aşağıda başlıklarını zikrettiğimiz matbu belge yayınlarının münhasıran geleneksel İslâm eğitimini konu almadığını hatırlatmak lazımdır. Söz konusu yayınlardan bazıları geniş belge topluluklarını içermekte olup araştırmacının bunlar içerisinde eğitim tarihini ilgilendiren vesikaları dikkatle inceleyerek birer birer tespit etmesi gerekmektedir. Doğaldır ki bu durum matbu nizamnameler için geçerli değildir.

a.)Vakfiyeler

-Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık vd. (haz.). *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri vakfiyeler kataloğu*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015. 708 s.

- Hikmet Özdemir (haz.). *Adile Sultan vakfiyesi*. İstanbul: Türkiye İlimi, İçtimai Hizmetler Vakfı, 1998. 131 s.

- N. Yücel Mutlu (haz.). *Sivas'ta Daru'r- Raha Vakfı ve Abdiğa Konağı: (Rekneddin Hattab ve Alaeddin Ali Vakfiyeleri) (Rahatoğulları ve Mütevellizadeler) (Abdiğa Konağı) (M. 1321'den başlayıp M. 2001'e uzanan bir sosyal tarih incelemesi)* 2. bs. Ankara: Önder Matbaacılık, 2009. 335 s.

- Arzu Terzi (haz.). *Bezmialem Valide Sultan vakfiyeleri*. İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi, 2020. 277 s.

b.) Medrese Nizamnameleri

- *Medresetü'l-vaizin nizamname ve ta'limatnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1329-1332.

- *Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ders programlarıyla müderrisîn kadrosu ve medaris kanunu ve nizamnamesi*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338/1340.

- *Medresetü'l-kuzat nizamnamesi*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338/1340.

- Ahmet Badi Efendi. *Riyaz-ı Belde-i Edirne: 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si: Edirne'nin fethi, camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, imaretler, mektepler, çarşılar, hanlar, hamamlar, çeşmeler, kilise ve havralar, köprüler..* Orijinal yayın tarihi 1328/1910. Yayına haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014.

c.) Geleneksel Eğitimin Matbu Kültürel Kaynakları

Bu kısımda esas olarak İslâm ahalisinin yüzyıllardan beri okuya- ve dinleyegelmekte oldukları ve toplumsallaşma sürecinde önemli katkısı olduğu bilinen destan, masal, şiirlerin kısa bir dökümü sunulacaktır. Bunlar özellikle 1831'de imparatorluğa giren ve 19. yüzyıl içerisinde yaygınlık kazanan taş baskı teknolojisinin sağladığı ucuz ve kitlesel neşriyat olanakları dolayısıyla halk arasında büyük bir popülerite kazanmıştı. Pek çoğu anonim ve çok sayıda baskısı olan bu eserlerin sadece başlıkları vermekle yetinilecektir.

Destanlar

- Battalnameler (*Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gazi*)¹⁵
- Hayber Kalesi (*Gaza-i Fetih-i Kale-i Hayber* veya *Gaza ve Feth-i Kale-i Hayber* veya *Kıssa-i Hayber* versiyonları)
- Kan Kalesi¹⁶
- Hamzanameler (farklı İslam ve İran geleneklerinin biraraya gelmesiyle oluşan ve çok sayıda ciltten oluşan destanlar)¹⁷
- Hz. Ali'nin Cenklere¹⁸
- Destan-ı Kesik Baş¹⁹
- Destan-ı Geyik²⁰
- Destan-ı Vefat-ı Fatımatü'z-Zehra²¹

Romanlar

- Leyla ve Mecnun²²
- Aşık Kerem veya Keremnâme²³

¹⁵ Yorgos Dedes, Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin (haz.). *Battalname: Introduction, English Translation, Turkish Transcription, Commentary and Facsimile*. 2 cilt. Cambridge: Harvard University Press, 1996; Hasan Köksal. *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984; Yağmur Say. *Türk-İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalname*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği, 2009.

¹⁶ Cevahirzade Mustafa Hilmi Efendi. *H. Ali'nin Kan Kalesi Hikâyesi*. Haz. İsmail Güleç. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2010; Aslı Büyükokutan Töret. *H. Ali Cenknemelerinden Kan Kalesi Kitabı*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.

¹⁷ Lutfi Sezen. *Halk Edebiyatında Hamzanameler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.

¹⁸ N. Ahmet Özalp. *H. Ali Cenklere*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak. *Türk Folklorunda Kesik Baş: Tarih, Folklor İlişkilerinden Bir Kesit*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.

²⁰ Nurettin Albayrak. *Dini Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri: Kaynakları ve Metin Tesisi*. Tez (Yüksek lisans). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993; Emine Gürsoy Naskali ve Erkan Demir (haz.). *Geyik Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, 2013.

²¹ Mustafa Necati Bursalı. *Cennet Kadınlarmın Hanımefendisi ve İnsanlık Hurisi Hazret-i Fatıma-i Zehra (Radıyallahu Anha)*. İstanbul: Çile Yayınları, 1982; Fatma Şadiye Hanım. *Hazret-i Peygamber'in Sırrı Hazret-i Fatime Aleyha's-Selam*. Haz. Arzu Meral. İstanbul: Revak Kitabevi, 2012; Hakim en-Nişaburi. *Hazret-i Zehra'nın Faziletleri*. Çev. Yalçın Atalık. İstanbul: Revak Kitabevi, 2015.

²² Abdülbaki Gölpınarlı. *Fuzuli Divanı. Ön-söz, Gazeller, Terkipler...* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1948; Cem Dilçin. *Fuzuli Divanı Üzerine Notlar. Studies on Fuzuli's Divan*. Haz. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin. Cambridge: Harvard University Press, 2001.

- Tahir ile Zühre²⁴

- Arzu ile Kanber²⁵

- Ferhat ile Şirin²⁶

Dini Tanıtan Eserler

-İlm-i haller (*Kitab-ı İlm- Hal* veya *Risale-i İlm-i Hal* veya *Mızraklı İlm-i Hal* veya *Zübde-i İlm-i Hal* veya *İlm-i Hal-i Kebir* veya *İlm-i Hal-i Sagir* gibi versiyonlar)²⁷

- Subha-i sübyanlar (çocuklar için manzum yüz hadis)

- Birgivi Mehmed Efendi: *Vasiyetname*²⁸

- Birgivi Mehmed Efendi: *Tarikat-ı Muhammediye*²⁹

Tasavvufî Eserler

-Yunus Emre: *Divan*³⁰

- Süleyman Çelebi: *Mevlit*³¹

- Yazıcıoğlu Mehmed: *Kitab-ı Muhammediye fi Kemalâti 'l-Ahmediyye*³²

- Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân: *Envarü 'l-Aşîkîn*³³

²³ Şükrü Elçin. *Kerem ile Aslı Hikâyesi (Araştırma-İnceleme)*. Ankara: Akçağ, 2000; Mustafa Necati Karaer. *Kerem ile Aslı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

²⁴ Fikret Türkmen. *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

²⁵ Türkân Korkmaz. "Arzu ile Kanber Hikâyesi (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)". Tez (Doktora). Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2017.

²⁶ Metin Özarslan. *Ferhat ile Şirin. Mukayeseli Bir Araştırma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006.

²⁷ S. Ahmet Arvasi. *İlm-i Hal*. İstanbul: Burak Yayınevi, 1983.

²⁸ Musa Duman (haz.). *Vasiyetnâme: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*. İstanbul: Risale Yayınları, 2000; Muzaffer Ocak (haz.). *Vasiyetnamei İmamı Birgivi*. İstanbul: Ergin Kitabevi, [t.y.].

²⁹ Muhammed Hüsnî Mustafa ve A. Faruk Beşikçi (haz.). *Tarikat-ı Muhammediye Siret-i Ahmediyye*. Terc. Mehmet Fatih Güney. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

³⁰ Abdülbaki Gölpınarlı (haz.). *Risalat an-Nushiyye ve Divan*. İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği, 1965; Faruk Timurtaş (haz.). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986; Mustafa Tatçı (haz.). *Yunus Emre Divanı: İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

³¹ Ahmet Ateş (haz.). *Mevlid*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1954; Faruk Kadri Timurtaş (haz.). *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970; Necla Pekolcay (haz.). *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

³² Amil Çelebioğlu (haz.). *Muhammediye*. 2 cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996.

3-Sürelî Yayınlar

1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte canlanıp serpilen Osmanlı düşünce hayatı kendisini çok sayıda fikir dergisiyle yansıtmıştır. Bu çerçevede geleneksel İslâm eğitimini ilgilendiren iki periyodik görmekteyiz. Bunlar aşağıda gösterilmiştir.

-*El-Medâris* [Talebe-i ulûma yönelik dergi, İstanbul, 1913 sonrası]

-*Sıratı Müstakim/Sebilürreşad* [modernist İslamcı aydınların dergisi, İttihatçılara yakın]

4-Hatıralar

Birer ben anlatısı özelliğini taşıyan hatıra, anı, günce, günlük gibi eserlerin yazarları ister istemez deneyimlerini sübjektif izlenimler biçiminde yansıtacaktırlar. Buna karşın tarihin olabilecek en canlı tasvirleri, geçmişte kalmış sosyal aktörlerin ses, düşünce ve duyguları söz konusu ben anlatıları sayesinde günümüze ulaşabilmektedir. Aşağıdaki anılar gerçekte yayınlanmış olanların sadece küçük bir kısmı olup mezkûr yazın türünün esasında ne denli önemli bir tarihsel veri potansiyeli taşıdığını göstermek gayesiyle gösterilmiştir.

Mahalle Mektepleri

-Ahmed Rasim. *Matbuat hatıralarından muharrir, şair, edib*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1924/1342 . 216 s.

- Ahmed Rasim. *Falaka*. İstanbul: Hamid Matbaası, 1927. 153 s.

- Osman Ergin. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türk Maarif Tarihi*. 1-2. cilt. 1. baskı, İstanbul 1943; 2. baskı İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.

- Ebubekir Hazım Tepeyran. *Hatıralar*. 1. baskı, İstanbul 1945; 2. baskı İstanbul: Pera Turizm, 1998.

- Halide Edib Adivar. *Mor Salkımlı Ev*. 1. baskı, İstanbul 1963; 2. baskı İstanbul: Can Yayınları, 2017.

³³ Abdullah Uğur, Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin (haz.). *Yazıcıoğlu Ahmed Bican ve Envarü'l-Aşikin Adlı Eseri. İnceleme-Metin. Yazıcıoğlu Ahmed Bican and His Envarü'l-Aşikin . Introduction and Critical Edition*. 3 cilt. Cambridge: Harvard University Press, 2019.

- İsmail Kara ve Ali Birinci. *Mahalle mektebi hatıraları : amin alayı, mektep ilahileri*. İstanbul: Kitabevi, 1997. 194 s.

Medreseler

- Muallim Naci. *Medrese hatıraları*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat, 1302.

- Mahir İz. *Yılların izi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.

- Mehmet Esat Serezli. *Memleket hatıraları*. 2 cilt. Haz. Aynur Koçak, İbrahim Şirin ve Faruk Yavuz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.

Tekke ve Zaviyeler, Enformel Halk Eğitimi

- Şevket Süreyya Aydemir. *Suyu Arayan Adam*. 1. baskı, Ankara, 1959; 33. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

- Ahmet Cevat Emre. *İki Neslin Tarihi. Mustafa Kemal Neler Yaptı*. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1960.

- Halide Edib Adivar. *Mor Salkımlı Ev*. 1. baskı, İstanbul 1963; 2. baskı İstanbul: Can Yayınları, 2017.

- Aşçıdede Halil İbrahim. *Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı: Aşçı Dede'nin Hatıraları*. 4 cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Enderun Mektebi

-Tayyartzade Ata.*Tarih-i Ata*. 2. ve 3. ciltler (3. cilt kısmen otobiyografik nitelikte). İstanbul, 1875-76.

- Prenses Mevhibe Celalettin, *Geçmiş Zaman Olur Ki*. 1. baskı, İstanbul 1953; 2. baskı İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987.

- Safiye Ünüvar. *Saray Hatıralarım*. 1. baskı, İstanbul 1964; 3. baskı, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayınları, 2007.

B-DOA Arşiv Kaynakları

1-Defter Tasnifleri

a.)Mühimme Defterleri

Devleti ilgilendiren siyasî, iktisadi, kültürel, askerî konularda merkezdeki divanlarda alınan hükümleri içerir. Bu bağlamda Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri cümlesinden, imar ve iskân siyaseti, çevre ve belediye hizmetleri, sağlık ve eğitim işleri, geniş vakıf idarelerinin problemleri ve teftişleri de yer almaktadır.³⁴ 989 numaralı Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu'ndaki Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM.d) içerisinde 257 sıra numaralı ve 1263-1266/1846-1849 tarihlerini içeren defter genenekselle eğitim tarihi açısından dikkate alınmalıdır. Yine aynı katalog içerisinde bulunan Mühimme-i Mektume Defterleri (A. DVNS. MKM. MHM.d) grubunda 9 sıra numaralı ve 1246-1274/1831-1858 tarihlerini içeren defter konumuza dair vesikalar içermesi mümkündür.³⁵

b.)Divan-ı Hümayun Rüüs Kalemi Defterleri

Rüüs Kalemi'nde merkezin tayin ettiği yüksek bürokrat ve kumandanların yanısıra hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan pek çok devlet memurunun atama işlemlerinin yer aldığı kayıtlar söz konusudur. Bu bağlamda medreselere yapılan tayinlerin de söz konusu defterlerden takip edilmesi mümkün olabilir. Bu amaçla A.DVNS.RSK.d kodu altında 989 Numaralı Divan-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu'nun 96 ve 102-243 sıra numaralı defterlerinin incelenmesi yararlı olacaktır.³⁶

c.)Babîli Defterleri

Devlet işleri 17. yüzyıl sonlarından itibaren sadaret makamında odaklanmasıyla birlikte söz konusu makama Paşa Kapısı ve Sadaret Dairesi denmekteydi. 19. yüzyıl başlarıyla birlikte Babîli kompleksi Sadaret, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Vâlâ, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti

³⁴ Yusuf Sarınoy vd. (haz.). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Genişl. 3. Baskı (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2010), 5-20.

³⁵ Sarınoy, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 16, 18, 20.

³⁶ Sarınoy, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 84-87.

ve Deavi Nezaretinden teşekkül eder olmuştur. Babıâli Defterleri tüm bu birimlerin ürettiği belgelerin defterler halinde muhafaza edilmesiyle oluşmuştur.³⁷

Tüm bu birimlerin defter ve vesikalarının bir arada işlem görmesi ve korunması amacıyla 1851’de Babıâli Evrak Odası tesis edilmiştir. Babıâli Evrak Odası Defterleri tasnifinde bulunan Ayniyat Defterleri’nin 595 numaralı BEO Ayniyat Defterleri katalogunda toplam 1.869 defter bulunmaktadır. Burada eğitim ve okullar da dâhil çok çeşitli konularda bilgilere erişmek mümkündür. Özellikle 976-985, 1068-1073, 1196-1212, 1241-1244, 1418-1424, 1428, 1559, 1583-1584, 1598-1599, 1609, 1613, 1659-1661, 1683 sıra numaralı defterlere bakılmalıdır.³⁸

2-Belge Tasnifleri

a.)Babıâli Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler

i.İrade Tasnifi (İrade Evkaf; İrade Maarif; İrade Defter-i Hakani)

ii.Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri (A.DVN)

iii.Meclis-i Vâlâ belgeleri (MVL)

iv.Şûrâ-yı Devlet belgeleri

v.Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

b.)Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

i.Yıldız Perakende Evrakı

Yıldız Perakende-Meşihat Dairesi Evrakı (Y.PRK.MŞ)

c.)Nezaret fonları (Dahiliye Nezareti; Evkaf Nezareti; Maarif Nezareti)

d.)Cevdet Tasnifi

Cevdet Evkaf; Cevdet Maarif

³⁷ Sarınay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 183.

³⁸ Sarınay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 199-202